

## ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ

**ՔՐԻՍՏԱՓՈՐ ԿԱՐԱ-ՄՈՒՐՁԱՅԻ**  
**«ԳՈՎԵԱ, ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ»**  
**ՇԱՐԱԿԱՆԸ**

Դէպի համաշխարհայնացում ընթացող այս դարուն, ուր տարբեր ազգային մշակոյթներու սահմանները կը խաչաձեւուին եւ կ'ընդխառնուին, ուր հետզհետէ կեանքը կը բարդանայ եւ կ'արագանայ, կարծէք զուգահեռական ընթացքով մըն ալ սկսած են աղօտիլ եւ տօգունիլ մեր ազգային մշակոյթը կերտող երբեմնի երախտաւորեալներուն լուսապայծառ դէմքերը:

Այդպիսի անձնաւորութիւններէն մին էր եղած Հայ երաժշտութեան ֆառաձայնային երգարուեստի դպրոցի հիմնադիր՝ երաժիշտ, մշակող, ստեղծագործող, դաշնակահար, խմբավար, դաստիարակ եւ ֆննդատ Քրիստափոր Կարա-Մուրզա (1853-1902):

Քրիստափոր Կարա-Մուրզա ծնած էր 1853ին Ղրիմի Ղարասու Պազար ֆաղափին մէջ, ուր Հայ գաղութը կ'ապրէր կազմակերպուած ու եռուն ազգային կեանք մը:

Քրիստափոր Կարա-Մուրզա, իր նախնական ուսումն ու երաժշտական գիտելիքները ստանալէ, եւ զարգացնելէ յետոյ զանոնք այսպիսի գաղութի մը մէջ, որպէս հասուն ու տեսլապաշտ երաժիշտի, գործելու իր դաշտը ընտրելով Կովկասը, 1882 Սեպտեմբերին կ'անցնի հայահոծ Թիֆլիս ֆաղափը: (Կարա-Մուրզայի չափազանց հետաքրքրական կեանքին մասին աւելի տեղեկութիւններ պիտի գտնէք իմ յաջորդ հրատարակելի գրքիս մէջ, որուն նիւթը պիտի ըլլայ «Քրիստափոր Կարա-Մուրզայի կեանքն ու գործունէութիւնը»):

Թիֆլիսի «Արծրունի թատրոնին» մէջ Մարտ 15, 1885ին Քրիստափոր Կարա-Մուրզայի տուած ֆառաձայն համերգը կը նկատուի առաջին պաշտօնական բազմաձայնային համերգը Հայ ժողովուրդի արդի երաժշտական մշակոյթի պատմութեան մէջ:

Այս տարին, ըլլալով 120ամեակը այս պատմական դէպքին, Հայ ֆառաձայնային երգարուեստին, լաւագոյն առիթը նկատեցի հանրութեան ներկայացնելու ցարդ չհրատարակուած, հետեւաբար մեր սերունդին անծանօթ մնացած, Քրիստափոր Կարա-Մուրզայի ֆառաձայնած «Գովեա Երուսաղէմ» Զատիկի Ճաշու շարականը, որուն սեւագիր ձեռագիրը, Պապա Համբարձում Լիմոնեանի ձայնագրային դրութեամբ գրուած գտայ, առջի տարի Հայաստանի այցելութեանս առթիւ, Երեւանի Զարեմ Գրականութեան եւ Արուեստի Թանգարանի Քրիստափոր Կարա-Մուրզայի դիւանին մէջ, հասարակ տետրակի երկու թերթերու վրայ գրուած, ու որպէս աւարտած գործ ստորագրուած հեղինակին կողմէ եւ թողուած թիւ 103 ֆոնդի ծրարին մէջ:



Գիտէի որ Կարա-Մուրզա մշակած էր շարականներ եւս: Ուրախութիւնս մեծ եղաւ երբ, յանկարծ թիւ 103 ֆոնդի ծրարէն դուրս կը բերէի Ջատկուան եւ Յինանց շրջանի պատարագներու ընթացքին երգուող «Գովեա Երուսաղէմ» Ա. 2 ձաշու շարականը դաշնաւորուած ֆառաձայն երգչախումբի համար:

Ի դէպ ըսեմ, որ Կարա-Մուրզա ֆառաձայնած էր նաեւ մեր Ս. Պատարագը: 1886ին, առաջին անգամ ըլլալով կատարելէ յետոյ զայն Պաֆուի Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ մէջ, հակառակ բազում խոչընդոտներու շարունակեց կատարել զայն մինչեւ Մակար Եկմալեանի ֆառաձայն պատարագին երեւումը, որուն արուեստը գեղագիտականօրէն աւելի բարձր ըլլալուն իրողութիւնը ինձ՝ Կարա-Մուրզա եւս ճանչնալով, ազնուօրէն հետեւեալ շնորհաւորական եւ գնահատական նամակը գրեց Մակար Եկմալեանին եւ դադրեցաւ այլեւս կատարելէ իր ֆառաձայնած պատարագը:-

«Կը ցանկայի այս րոպէիս Ձեզ մօտ լինել եւ անձամբ յաջողութիւն շնորհաւորելով՝ յայտնել Ձեզ իմ թէ՛ շնորհակալութիւնը եւ թէ՛ հրճուանքը, որ ես ստացայ Ձեր պատարագը ուսումնասիրելիս, խմբին սովորեցնելիս եւ հեռուից լսելիս:

Ձեր գրուածքը թէ՛ հիանալի է եւ թէ՛ զարմանալի. հիանալի ներդաշնակութիւն է լսում ամէն տեղ եւ զարմանալի գեղարուեստական հմտութեամբ գրուած է ամէն բան:

Ինձ՝ աշխատութիւնը շատ մեծ է եւ մեծ էլ տոկունութիւն է՛ դրել, առանց որոյ ես համարում եմ գրեթէ անկարելի, մի խոշոր երկ այդքան ճշտութեամբ լոյս ընծայել: Անձամբ շատ բան կարող էի ասել, բայց այժմ այսքան կ'ասեմ, որ դրանով դուք պէտք է պարծենաք, - Դա Ձեր գլուխ գործոցն է, դրանով դուք Ձեր հեղինակութիւնը անմահացրիք եւ որ գլխաւորն է՝ ազգին մատուցեցիք այն մեծ ծառայութիւնը, որոյ ծարաւը զնալով ամէն րոպէ զգալի եւ զգալի էր լինում: Պէտք է աշխատել եւ ամէն ջանք գործ դնել, որ ինչքան կարելի է շատ եւ շատ տարածուի այդ պատարագը ամէն տեղ: Ցանկանում եմ Ձեզ շատ շուտով տեսնել եւ լսել, որ արդէն իրրեւ պահանջ ամէն տեղ սովորում են եւ ամէն տեղ պատարագի արարողութեան երգեցողութիւնը մի տեսակ է - Եկմալեանինն է»:

(«Քրիստափոր Կարա-Մուրզան եւ Բազմաձայնութեան Արմատաւորումը Հայ Երաժշտութեան Մէջ», էջ 169, 170, Մ. Հ. Մուրադեան, Երեւան 1956):

Կարա-Մուրզայի դիւանին մէջ կան անոր ֆառաձայնած պատարագին երեք վարի բաժիններուն (*alto, tenor, basso*) ձեռագիրները Լիմոնեանի ձայնագրութեամբ. սակայն, դժբախտաբար կը պակսի ամենակարեւոր կամ գլխաւոր ձայնը՝ սորբանոներու բաժինը որ մայր եղանակներու ձայնն է:

Ուրեմն, ինչպէս կը տեսնէք, այսպիսով դադրեցաւ գործածութիւնը Կարա-Մուրզայի պատարագին եւ մինչեւ օրս կը մնայ կորսուած անոր առաջին ձայնարածիները:



Այս գետնի վրայ մեծապես օգտակար եւ արժեքաւոր անակնկալ էր եգիպտահայ ֆանֆարաւոր երաժշտագէտ Պրն. Հայկ Աւագեանին, իր խմբագրութեամբ հրատարակուող «Ծիծեռնակ» երաժշտական հանդէսին Բ. ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 1 (5), Յունուար 2002 համարով, յայտնաբերած Կարա-Մուրզայի պատարագէն երկու խմբերգներ՝ «Մարմին Տէրունական»ն ու «Փառք Քեզ Տէր»ը, զորս երեւան բերած էր նոյն Արուեստի Թանգարանի, այս անգամ, Մակար Եկմալեանի դիւանէն, իրենց ֆառաձայն ամբողջական վիճակներուն մէջ:

Մէկէ աւելի պատճառներով արժեքաւոր կը գտնեմ «Գովեա Երուսաղէմ» շարականին հրապարակումը:-

1.- Մեր քաղմաձայնային երգարուեստի աստիճանի առաջին սանդխմատին վրայ գտնուող երգերու նմոյշ է ան:

2.- Հայ Եկեղեցիէն ներս նորածին ֆառաձայն պատարագին հետ հնչող առաջին ֆառաձայն ձաշու շարականն է ան:

3.- Կարա-Մուրզա 1892, Հոկտեմբերին էջմիածին հրաւիրուած էր որպէս դասատու եւ Մայր Տանարին երաժշտագէտ: 1893ի Զատկուան պատարագի ձաշու շարականը՝ «Գովեա Երուսաղէմ»ը, առաջին անգամ ըլլալով, Մայր Տանարի կամարներուն տակ, փոխանակ դարաւոր աւանդութեան համաձայն միաձայնային կերպով երգուելուն, Կարա-Մուրզայի ղեկավարութեամբ պատարագին նման կ'երգուէր ան ֆառաձայնուած կերպով:

Կարա-Մուրզա այսպիսի աշխատանքներով մեծ եղաշրջում յառաջ բերաւ Հայ Եկեղեցւոյ երաժշտութենէն ներս, թէւ րարձր գին վճարելով՝ 1893, Հոկտեմբեր 6ին արձակուելով իր պաշտօնէն: «Գովեա Երուսաղէմ» շարականին ներկայացուցած պատմական այսպիսի յոյժ կարեւոր արժէքներուն համար որոշեցի սոյն աշխատասիրութեամբս, որոշ ծանօթութիւններով, մատուցել զայն հասարակութեան:

Անմիջապէս կը դնեմ Կարա-Մուրզայի ֆառաձայն «Գովեա Երուսաղէմ»-ի ձեռագրին լուսապատնէնը:-





1 sample boy age

2

|| 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 ||

sample boy age 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

|| 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 ||

|| 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 ||

|| 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 ||

|| 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 ||



Նախֆան եւրոպական ձայնագրութեամբ ներկայացնելու Կարա-Մուրզայի  
 ֆառաձայնած շարականը, կ'ուզեմ մի քանի ծանօթութիւններ տալ յիշեալ  
 շարականին մասին:

Ահա խնդրոյ առարկայ շարականին լուսապատենը առնուած 1936ին  
 երուսաղէմ տպուած Զեռաց Շարականի էջ 371էն:

Յարեա՛ւ քրիստո՛ս ի մե՛  
 ռե՛ւ լոց ա՛լէ լո՛ւ իա՛ Ն'կայք ժողո՛ւ  
 վո՛ճ-ըդք երգեցէ՛ք տեա՛նն ալէ՛:  
 Յարուցելո՞յն ի մեռելոց ալէ՛ւ լո՛ւ  
 իա՛, որ զաշխարհս լուսաւորեա՞ց  
 ալէ՛ւ լո՛ւ իա՛:

ճշւ  
 աճ

Ընթերցողը անմիջապէս պիտի նկատէ շարականին առաջին  
 նախադասութեան՝ «Գովեա երուսաղէմ զՏէր»ին բացակայութիւնը: Իրողութիւնը  
 այն է, որ այս նախադասութիւնը շարականին մաս չի կազմեր, շարականի  
 բնագրէն անկախ է, Հին Կտակարանի Սաղմոսաց Գրքին ձեռն սաղմոսին 12րդ  
 համարին առաջին կէսն է, որ կը գործածուի այստեղ որպէս սկսուածք եւ  
 որուն կցուելով «Յարեաւ Քրիստոս» շարականը կ'երգուի:

Ուրեքորդ դարուն, մեծ իմաստասէր ու երաժշտագէտ Ստեփանոս Սիւնեցի,  
 որպէս բարեկարգութիւն, եկեղեցիներէ ներս, ժամերգութեանց ընթացքին ազատ  
 ընտրութեամբ կատարուող երգերը, Ս. Գրքի ինքն սաղմոսերգութեանց ու  
 օրհներգութեանց համաձայն դասաւորելով բաժնեց ինքն խումբերու, որոնց  
 անուններն ալ առնելով սաղմոսերգութիւններէն ու օրհներգութիւններէն կազմեց  
 «կանոն»ը այսպէս.-

- 1.- Օրհնութիւն, կրճատուած ձեւը՝ օրհ.
- 2.- Հարցք, կրճատուած ձեւը՝ հրց.
- 3.- Գործք, կրճատուած ձեւը՝ գ.
- 4.- Մեծացուցէ, կրճատուած ձեւը՝ մեծ.
- 5.- Ողորմեա, կրճատուած ձեւը՝ ողր.
- 6.- Տէր յերկնից, կրճատուած ձեւը՝ տէր.
- 7.- Զաշու, կրճատուած ձեւը՝ ճշւ.
- 8.- Մանկունք, կրճատուած ձեւը՝ մնկ.
- 9.- Համբարձի, կրճատուած ձեւը՝ հմբ.

Կանոնի իւրաքանչիւր բաժնի շարականէն առաջ կ'երգուի համապատասխան  
 սաղմոսը կամ օրհնութիւնը, որուն որպէս կցորդ կը հետեւի շարականը: Օրինակի  
 համար, Տէր Յերկնից խումբի շարականներուն նախորդող սաղմոսն է «Օրհնեցէք



զՏէր յերկնից, օրհնեցէ՛ք զնա ի բարձանց:»-ը (Սաղմոս ձԽԸ, 1) :

Կանոնի շարքի խումբերուն պատկանող երգերը կոչուեցան նախ՝ «շարական երգեր», այսինքն Կանոնի շարանին պատկանող երգեր, սակայն, աւելի ուշ «երգեր» բառը իյնալով «շարական» ածականը առանձնապէս սկսաւ գործածուիլ որպէս գոյական «շարական երգեր» իմաստը արտայայտելով: Մինչեւ օրս «շարական» բառը այս հասկացողութեամբ կը գործածուի:

Ուրեմն, ներկայացուող Զատկուան ու Յինանց շրջանին գործածուող ձաշու շարականը, պատկանելով Կանոնի եօթներորդ խումբին, պէտք է ունենայ զինքն նախորդող սաղմոսը որպէս սկսուածք: Մինչ մնացեալ խումբերուն իւրաքանչիւրը ունի միայն մէկ սաղմոս կամ օրհներգութիւն իր խումբին պատկանող բոլոր շարականներուն համար, ձաշու շարականները սակայն՝ մէկէ աւելի, համաձայն օրուայ նշանակութեան: Օրինակի համար «Տէր թագաւորեաց վայելչութիւն զգեցաւ.» (Սաղմոս ՂԲ, 1) սկսուածքը կ'երգուի Յարութեան, Պահոց, Ս. Ղազարու եւ այլն ձաշու շարականներուն համար, իսկ մեր բննարկած Զատկուան ու Յինանց շրջանին երգուող «Յարեաւ Քրիստոս» ձաշու շարականին որպէս սկսուածք, ինչպէս վերը տեսանք, կը գործածուի ձԽԷ սաղմոսին 12րդ համարին առաջին կէտը՝ «Գովեա երուսաղէմ զՏէր» նախադասութիւնը, եւայլն:

Յիշեալ շարականին հեղինակն է Հայ Եկեղեցւոյ մեծագոյն հայրերէն Ս. Ներսէս Շնորհալի (1101-1173), որ պատկառելի այլ գործերու կողքին, որպէս մեծատաղանդ երաժշտագէտ եւս, եկեղեցւոյ երաժշտութիւնը նաեւ նոխացուց ու հարստացուց շուրջ երկու հարիւր շարականներով ու երգերով: Այստեղ կ'արժէ յիշել Կիրակոս Գանձակեցի պատմիչին (1203-1271) հետեւեալ տողերը, երբ կը խօսի Ներսէս Շնորհալիի երաժշտական գործերուն մասին:

«Եւ որովհետեւ նա հանճարեղ մարդ էր, շատ բան կարգաւորեց եկեղեցիներում քաղցր եղանակով. (օրինակ՝) խոսրովային ոճով (քաղցրահունչ եղանակով Գ.Փ.) շարականներ, մեղեդիներ, տաղեր ու ոտանաւորներ.» (Կիրակոս Գանձակեցի, Հայոց Պատմութիւն, էջ 92, Թարգմանութիւնը, Առաջաբանը եւ Ծանօթագրութիւնները Վարագ Առաքելեանի, «Սովետական Գրող» Հրատարակչութիւն, Երեւան 1982:)

Եւ յիրաւի, Ներսէս Շնորհալի այս շատ փոքրիկ երգով, շարականով ցոյց տուած է իր երաժշտական տաղանդին մեծութիւնը:

Մինչ շարականներու սկսուածքներուն երաժշտական պաշտօնն է, կողմնորոշելու համար երգողը, հաստատել այն ձայնային (modal) հունը, որուն մէջէն պիտի ընթանայ շարականին երգեցողութիւնը, - սկսուածքները, խորքին մէջ, բնագրային ու երաժշտական ստեղծագործական գետնի վրայ կապ չունենալով շարականագրի անհատական ստեղծագործութեան հետ, - անոնք կ'երգուին որպէս առանձին, շարականէն անկախ ամբողջութիւն կամ միաւոր, «Գովեա երուսաղէմ»ի պարագային սակայն, կը տեսնենք նորարարական մեծ տարրերութիւն մը: Բացատրեմք թէ՛ ինչ է այդ տարրերութիւնը:

Շնորհալի, յայտարարելու համար քրիստոնէական կրօնքին խարիսխը հանդիսացող Քրիստոսի փառահեղ յարութիւնը, կ'աւետէ զայն բացազանչելով.- «Յարեաւ Քրիստոս ի մեռելոց ալելուիա...»

Երանական ու զգլխիչ զգացումներու ամենաձիգ պրկումներու ու հաւատքի



ամենախորունկ ապրումներու որպէս պոռթկում, Շնորհալի, քացառիկ նարտարութեամբ մը այս շարականին հրնուանին եղանակը կառուցած է «Գովեա Երուսաղէմ գՏէր» սկսուածին պաշտօնը փոխելով, երգելով զայն ոչ որպէս առանձին ու անջատ միաւոր, այլ՝ որպէս խերգանքը կամ նախամասը այնքան գեղեցիկ ու յաղթական շունչով յօրինուած շարականի եղանակին: Այս ձեւով, Շնորհալի, սկսուածն ու շարականը երաժշտականօրէն իրարու զօդելով, նկարագրային նոյն հունին մէջ դնելով, երկը դարձուցած է երաժշտական մէկ ամբողջութեան:

Փորձեցէ՛ք երգել այս շարականը առանց «Գովեա Երուսաղէմ գՏէր»ին, անմիջապէս պիտի զգա՛ք պակասը երաժշտական գլուխին: Այս պատահականութիւն չէ. այլ՝ եղած է յատուկ մտադրութեամբ, որպէս զի երգողը կամ երգչախումբը, երգեցողութեան առաջին իսկ ձայնահնչիւնէն սկսելով մինչեւ վերջինը, լարուած վիճակով, յաղթական կշռոյթով եւ փայլուն ու պայծառ հնչողութեամբ շեփորէ Քրիստոսի յարութեան յաղթանակը:

Մինչեւ օրս, երբոր Զատիկուայ պատարագներու կ'երթանք, այն պահուն կը զգանք Զատիկն ու անոր բերած տօնական ցնծութիւնը, երբ կը սկսի հնչել հոգեպարար ու փառահեղ «Գովեա Երուսաղէմ»ը:

Շարունակելու համար Քրիստափոր Կարա-Մուրզայի «Գովեա-Երուսաղէմ»ին գիտական ներկայացումը, աշխատանքիս այս կէտին, որոշ գիտարուեստական (technical) հպումներով ու ամբողջացումներով, վերծանելով անոր իսկ ստորագրութիւնը կրող սեւագրին լուսապատկէն, զոր գետեղած էի վերը, մեծ խանդավառութեամբ կը ներկայացնեմ զայն:

Շարականները գիտականօրէն նեկայացնելու պարագաներուն, անոնց արժեւորումը ճիշդ կերպով կատարած ըլլալու համար, կարելոր է ստուգել անոնց աւանդականութեան ու հարազատութեան հանգամանքները:

Ներհուն ծիսագէտ եւ շարականագէտ Գէորգ Դ. Կոստանդնուպոլսէցի Կաթողիկոս (1813-1882), 1873ին Կ. Պոլսէն էջմիածին կը հրաւիրէ երեսելի երաժշտագէտ եւ քաջահմուտ շարականագէտ Նիկողայոս Թաշճեան (1841-1885) ձայնագրելու համար (Պապա Համբարձում Լիմոնեանի (1768-1839) ձայնագրութեան դրութեամբ, որ այդ ժամանակաշրջանին ձայնագրութեան կերպն էր:) Եկեղեցւոյ ամբողջ երաժշտութիւնը:

Կատարուած հսկայածաւալ աշխատանքը տպուեցաւ եւ կաթողիկոսական հրահանգով ցրուեցաւ եկեղեցիներուն առ ի գործադրութիւն:

Հայ եկեղեցական երաժշտագիտութեան մէջ, միջնադարեան շրջանի որպէս հեղինակաւոր աղբիւր կը ճանչցուի Նիկողայոս Թաշճեանի այս աշխատանքը:

Ստուգելու համար Կարա-Մուրզայի մշակած «Գովեա-Երուսաղէմ»-ի եղանակին աւանդականութիւնն ու հարազատութիւնը, պիտի քաղդատեմ զայն Նիկողայոս Թաշճեանի ձայնագրութեան հետ: Ստորեւ կը դնեմ Նիկողայոս Թաշճեանի ձայնագրածին լուսապատկէնը:



442.86 784.6064 61.62.62.

$$2+1=3, -2+1=-1.$$

$\frac{N}{L}$

[illegible]

١٠٠      ١٠١      ١٠٢      ١٠٣      ١٠٤      ١٠٥      ١٠٦      ١٠٧      ١٠٨      ١٠٩      ١١٠      ١١١      ١١٢      ١١٣      ١١٤      ١١٥      ١١٦      ١١٧      ١١٨      ١١٩      ١٢٠      ١٢١      ١٢٢      ١٢٣      ١٢٤      ١٢٥      ١٢٦      ١٢٧      ١٢٨      ١٢٩      ١٣٠      ١٣١      ١٣٢      ١٣٣      ١٣٤      ١٣٥      ١٣٦      ١٣٧      ١٣٨      ١٣٩      ١٤٠      ١٤١      ١٤٢      ١٤٣      ١٤٤      ١٤٥      ١٤٦      ١٤٧      ١٤٨      ١٤٩      ١٥٠      ١٥١      ١٥٢      ١٥٣      ١٥٤      ١٥٥      ١٥٦      ١٥٧      ١٥٨      ١٥٩      ١٦٠      ١٦١      ١٦٢      ١٦٣      ١٦٤      ١٦٥      ١٦٦      ١٦٧      ١٦٨      ١٦٩      ١٧٠      ١٧١      ١٧٢      ١٧٣      ١٧٤      ١٧٥      ١٧٦      ١٧٧      ١٧٨      ١٧٩      ١٨٠      ١٨١      ١٨٢      ١٨٣      ١٨٤      ١٨٥      ١٨٦      ١٨٧      ١٨٨      ١٨٩      ١٩٠      ١٩١      ١٩٢      ١٩٣      ١٩٤      ١٩٥      ١٩٦      ١٩٧      ١٩٨      ١٩٩      ٢٠٠      ٢٠١      ٢٠٢      ٢٠٣      ٢٠٤      ٢٠٥      ٢٠٦      ٢٠٧      ٢٠٨      ٢٠٩      ٢١٠      ٢١١      ٢١٢      ٢١٣      ٢١٤      ٢١٥      ٢١٦      ٢١٧      ٢١٨      ٢١٩      ٢٢٠      ٢٢١      ٢٢٢      ٢٢٣      ٢٢٤      ٢٢٥      ٢٢٦      ٢٢٧      ٢٢٨      ٢٢٩      ٢٣٠      ٢٣١      ٢٣٢      ٢٣٣      ٢٣٤      ٢٣٥      ٢٣٦      ٢٣٧      ٢٣٨      ٢٣٩      ٢٤٠      ٢٤١      ٢٤٢      ٢٤٣      ٢٤٤      ٢٤٥      ٢٤٦      ٢٤٧      ٢٤٨      ٢٤٩      ٢٥٠      ٢٥١      ٢٥٢      ٢٥٣      ٢٥٤      ٢٥٥      ٢٥٦      ٢٥٧      ٢٥٨      ٢٥٩      ٢٦٠      ٢٦١      ٢٦٢      ٢٦٣      ٢٦٤      ٢٦٥      ٢٦٦      ٢٦٧      ٢٦٨      ٢٦٩      ٢٧٠      ٢٧١      ٢٧٢      ٢٧٣      ٢٧٤      ٢٧٥      ٢٧٦      ٢٧٧      ٢٧٨      ٢٧٩      ٢٨٠      ٢٨١      ٢٨٢      ٢٨٣      ٢٨٤      ٢٨٥      ٢٨٦      ٢٨٧      ٢٨٨      ٢٨٩      ٢٩٠      ٢٩١      ٢٩٢      ٢٩٣      ٢٩٤      ٢٩٥      ٢٩٦      ٢٩٧      ٢٩٨      ٢٩٩      ٣٠٠      ٣٠١      ٣٠٢      ٣٠٣      ٣٠٤      ٣٠٥      ٣٠٦      ٣٠٧      ٣٠٨      ٣٠٩      ٣١٠      ٣١١      ٣١٢      ٣١٣      ٣١٤      ٣١٥      ٣١٦      ٣١٧      ٣١٨      ٣١٩      ٣٢٠      ٣٢١      ٣٢٢      ٣٢٣      ٣٢٤      ٣٢٥      ٣٢٦      ٣٢٧      ٣٢٨      ٣٢٩      ٣٣٠      ٣٣١      ٣٣٢      ٣٣٣      ٣٣٤      ٣٣٥      ٣٣٦      ٣٣٧      ٣٣٨      ٣٣٩      ٣٤٠      ٣٤١      ٣٤٢      ٣٤٣      ٣٤٤      ٣٤٥      ٣٤٦      ٣٤٧      ٣٤٨      ٣٤٩      ٣٥٠      ٣٥١      ٣٥٢      ٣٥٣      ٣٥٤      ٣٥٥      ٣٥٦      ٣٥٧      ٣٥٨      ٣٥٩      ٣٦٠      ٣٦١      ٣٦٢      ٣٦٣      ٣٦٤      ٣٦٥      ٣٦٦      ٣٦٧      ٣٦٨      ٣٦٩      ٣٧٠      ٣٧١      ٣٧٢      ٣٧٣      ٣٧٤      ٣٧٥      ٣٧٦      ٣٧٧      ٣٧٨      ٣٧٩      ٣٨٠      ٣٨١      ٣٨٢      ٣٨٣      ٣٨٤      ٣٨٥      ٣٨٦      ٣٨٧      ٣٨٨      ٣٨٩      ٣٩٠      ٣٩١      ٣٩٢      ٣٩٣      ٣٩٤      ٣٩٥      ٣٩٦      ٣٩٧      ٣٩٨      ٣٩٩      ٤٠٠      ٤٠١      ٤٠٢      ٤٠٣      ٤٠٤      ٤٠٥      ٤٠٦      ٤٠٧      ٤٠٨      ٤٠٩      ٤١٠      ٤١١      ٤١٢      ٤١٣      ٤١٤      ٤١٥      ٤١٦      ٤١٧      ٤١٨      ٤١٩      ٤٢٠      ٤٢١      ٤٢٢      ٤٢٣      ٤٢٤      ٤٢٥      ٤٢٦      ٤٢٧      ٤٢٨      ٤٢٩      ٤٣٠      ٤٣١      ٤٣٢      ٤٣٣      ٤٣٤      ٤٣٥      ٤٣٦      ٤٣٧      ٤٣٨      ٤٣٩      ٤٤٠      ٤٤١      ٤٤٢      ٤٤٣      ٤٤٤      ٤٤٥      ٤٤٦      ٤٤٧      ٤٤٨      ٤٤٩      ٤٥٠      ٤٥١      ٤٥٢      ٤٥٣      ٤٥٤      ٤٥٥      ٤٥٦      ٤٥٧      ٤٥٨      ٤٥٩      ٤٦٠      ٤٦١      ٤٦٢      ٤٦٣      ٤٦٤      ٤٦٥      ٤٦٦      ٤٦٧      ٤٦٨      ٤٦٩      ٤٧٠      ٤٧١      ٤٧٢      ٤٧٣      ٤٧٤      ٤٧٥      ٤٧٦      ٤٧٧      ٤٧٨      ٤٧٩      ٤٨٠      ٤٨١      ٤٨٢      ٤٨٣      ٤٨٤      ٤٨٥      ٤٨٦      ٤٨٧      ٤٨٨      ٤٨٩      ٤٩٠      ٤٩١      ٤٩٢      ٤٩٣      ٤٩٤      ٤٩٥      ٤٩٦      ٤٩٧      ٤٩٨      ٤٩٩      ٥٠٠      ٥٠١      ٥٠٢      ٥٠٣      ٥٠٤      ٥٠٥      ٥٠٦      ٥٠٧      ٥٠٨      ٥٠٩      ٥١٠      ٥١١      ٥١٢      ٥١٣      ٥١٤      ٥١٥      ٥١٦      ٥١٧      ٥١٨      ٥١٩      ٥٢٠      ٥٢١      ٥٢٢      ٥٢٣      ٥٢٤      ٥٢٥      ٥٢٦      ٥٢٧      ٥٢٨      ٥٢٩      ٥٣٠      ٥٣١      ٥٣٢      ٥٣٣      ٥٣٤      ٥٣٥      ٥٣٦      ٥٣٧      ٥٣٨      ٥٣٩      ٥٤٠      ٥٤١      ٥٤٢      ٥٤٣      ٥٤٤      ٥٤٥      ٥٤٦      ٥٤٧      ٥٤٨      ٥٤٩      ٥٥٠      ٥٥١      ٥٥٢      ٥٥٣      ٥٥

٢٠      ٢١      ٢٢      ٢٣      ٢٤      ٢٥      ٢٦      ٢٧      ٢٨      ٢٩      ٣٠      ٣١      ٣٢      ٣٣      ٣٤      ٣٥      ٣٦      ٣٧      ٣٨      ٣٩      ٤٠      ٤١      ٤٢      ٤٣      ٤٤      ٤٥      ٤٦      ٤٧      ٤٨      ٤٩      ٥٠      ٥١      ٥٢      ٥٣      ٥٤      ٥٥      ٥٦      ٥٧      ٥٨      ٥٩      ٦٠      ٦١      ٦٢      ٦٣      ٦٤      ٦٥      ٦٦      ٦٧      ٦٨      ٦٩      ٧٠      ٧١      ٧٢      ٧٣      ٧٤      ٧٥      ٧٦      ٧٧      ٧٨      ٧٩      ٨٠      ٨١      ٨٢      ٨٣      ٨٤      ٨٥      ٨٦      ٨٧      ٨٨      ٨٩      ٩٠      ٩١      ٩٢      ٩٣      ٩٤      ٩٥      ٩٦      ٩٧      ٩٨      ٩٩      ١٠٠

[illegible]

١٠.  $\phi_{ss}$   $n_R$   $S_0$   $P$   $k$   $\epsilon$   $npq$   $\epsilon_{pq}$   $k$   $S_{pq}$   $\epsilon_n$   $J_n$

[illegible][illegible]

חֲזַק חֲזַק חֲזַק חֲזַק חֲזַק חֲזַק חֲזַק חֲזַק חֲזַק חֲזַק  
 חזק חזק חזק חזק חזק חזק חזק חזק חזק חזק

١٠ ١١ ١٢ ١٣ ١٤ ١٥ ١٦ ١٧ ١٨ ١٩ ٢٠ ٢١ ٢٢ ٢٣ ٢٤ ٢٥ ٢٦ ٢٧ ٢٨ ٢٩ ٣٠ ٣١ ٣٢ ٣٣ ٣٤ ٣٥ ٣٦ ٣٧ ٣٨ ٣٩ ٤٠ ٤١ ٤٢ ٤٣ ٤٤ ٤٥ ٤٦ ٤٧ ٤٨ ٤٩ ٥٠ ٥١ ٥٢ ٥٣ ٥٤ ٥٥ ٥٦ ٥٧ ٥٨ ٥٩ ٦٠ ٦١ ٦٢ ٦٣ ٦٤ ٦٥ ٦٦ ٦٧ ٦٨ ٦٩ ٧٠ ٧١ ٧٢ ٧٣ ٧٤ ٧٥ ٧٦ ٧٧ ٧٨ ٧٩ ٨٠ ٨١ ٨٢ ٨٣ ٨٤ ٨٥ ٨٦ ٨٧ ٨٨ ٨٩ ٩٠ ٩١ ٩٢ ٩٣ ٩٤ ٩٥ ٩٦ ٩٧ ٩٨ ٩٩ ١٠٠

متر' فز' ل' خ' س' /

(“Զայնագրեալ ճարական Հոգեւոր Երգոց Սուրբ եւ Ուղղափառ Առաքելական Եկեղեցւոյս Հայաստանեայց Յօրինեալ ի Սրբոց Հայրապետաց եւ ի Վարդապետաց”, ի Վաղարշապատ, ի Տպարանի Սրբոյ Կաթողիկէ Էջմիածնի, 1875- թիֆթ: Զայնագրեց Նիկողայոս Թաշճեան:)



Այս ձայնագրությունը ընթեռնելի դարձնելու համար,  
 $\phi_{nL2}=C$  յարաբերությամբ, կը փոխադրեմ զայն եւրոպական  
 ձայնագրութեան:

### ՃԱՇՈՅ ԳՈՎԵԱՅՔ ՅԻՆԱՆՑՆ

Հափառք - ած.-I  
 ծԵ

Գով--եա ե--րու--սա--ղէ--մ ը--զ--Տէր Յա--ր--եսա  
 Քրի--ս--տո--ս ի մե--նե--  
 --լո--ց. ա--լէ--( է ) --լու--իա:  
 Ե--կա--յր ճո--ղո--վու--րդք,  
 ե--ր--գե--ցէ--ք Տեա--նն:  
 Փա--ռք Հե--ր ե--ւ Որդ--ւոյ եւ Հոգ--ւո--յն սը--ր--բոյ,  
 ա--մմ եւ միշտ ե--ւ յա--ւիտեանս յա--ւիտե--նի--ց ա--մէն:  
 Յա--րու--ցե--լո--յն ի մե--նե--լո--ց ա--լէ--  
 --լու--իա--ռք զաշ--խա--ր--նը--ս լու--սա--ւո--ք--  
 --եա--ց. ա--լէ--( է ) --լու--իա--:



Այստեղ ըսեմ որ, շարականերգութեան ամանակային եւ կշռութային օրէնքները տարբեր ըլլալով Եւրոպական երաժշտութեան ամանակային եւ շեշտադրական օրէնքներէն, շարականերգութիւնը կը գրուի ազատ կերպով ու առանց հատածային գծերու սահմանումներովը պարտադրուած շեշտական կադապարներուն:

Կարա-Մուրզա, որպէսզի շարականը փառաձայնային կերպով ներկայացնէ, հետեւած է Եւրոպական ձեւին եւ ներկայացուցած զայն երկու չորրորդ (2/4) ամանակով (meter):

Պատմական բազմակողմանի արժէքներ ներկայացնող առաջին փառաձայնուած «Գովեա Երուսաղէմ»ի եղանակին աւանդականութիւնն ու հարազատութիւնը ստուգելու համար, բաղդատենք անոր մայր եղանակը, որ *soprano*-ներուն բաժինն է, վերը բերուած Նիկողայոս Թաշնեանի եղանակին հետ:

Բացի մի քանի կէտերէն, անոնք իրարու նման են: Այդ մի քանի կէտերը հետեւեալներն են.-

Ա.- Կարա-Մուրզա, ջանացած է խուսափիլ ընդհարումներէն՝ փոքրիկ, շնորհալի ձայնահնչիւններէն (*grace note*): Այս պատճառաւ մեծաւ մասամբ զանց առած է:

Բ.- Կարա-Մուրզա, «Յարեաւ Քրիստոս»ի «Քրիս» վանկի «ս» տառին վրայի տասնըվեցերորդական D ձայնանիշը վերածելով տասնըվեցերորդական E կիսվարի, այլապէս Բէն D արագ ուսումնէ յետոյ Dէն դէպի վար ընթացող մեղեդային գիծը, դարձուցած է Բէն մինչեւ A հեզասահօրէն, աստիճանական կերպով իջնող գծի:

Գ.- Կարա-Մուրզա, շարականի ամենավերջին «ալելուիա»ի «լու» վանկին տասնըվեցերորդական ձայնահնչիւնները վերածած է ութերորդականներու, գործին տալու համար աւելի ծանրութիւն ու հանդիսաւոր վերջաւորութիւն:

Դ.- Այս չորրորդ կէտը լաւ ընթրնելու համար, նախ հարկ է որ տամ հետեւեալ ծանօթութիւնները:

Ձեռաց Շարակնոցի 371-373 էջերուն վրայ «ԳՈՎԵԱՅՔ ՅԻՆԱՆՑՆ ԶԱՇՈՒ» անուան տակ կը գտնենք վեց ձաշու շարականներ յաջորդաբար դրուած: Առաջինը մեր քննարկած «Յարեաւ Քրիստոս» շարականն է որուն եղանակը լուսանցքին մէջ ցոյց տրուած է «աճ»ով, որով կը թելադրուի ան երգել ԱԶ ձայնով: Ի դէպ ըսեմ, որ այս է ընդհանրացած ձեւը շարականին ձայնը ցոյց տալու: Իսկ «ճշ»ն ալ, ինչպէս վերը տեսանք, կրճատումն է «ճաշու» բառին, որով ցոյց կը տրուի թէ՛ շարականը կը պատկանի Կանոնի եօթներորդ խումբին՝ «ձաշու»ին: Եւ քանի որ, բոլորն ալ Յինանց ձաշու շարականներ են, ու միայն առաջինին առջեւ «աճ» ձայնանունը դրուած է, այս կը նշանակէ թէ՛ յաջորդներն ալ առաջինին նման պէտք է երգուին «ԱԶ» ձայնով:

Սակայն, շարականներուն գործածած տարբեր տեսակի խազերէն ու անոնց ներկայացուցած պատկերներէն կարելի է հաստատօրէն ըսել թէ՛ անոնք մէկ եւ նոյն ձայնին չեն կրնար պատկանիլ:

Նիկողայոս Թաշնեան եւս, հակառակ անոր, որ ձայնագրած է զանոնք



աւանդաբար հասած իրարմէ տարբեր եղանակներով, այդու հանդերձ, իւրաքանչիւրին տուած է «ԱԶ» ձայնանունը:

Ստորեւ, կը դնեմ լուսապատկերն այս վեց շարականներուն, որպէս զի ընթերցողը աչիին առջեւ ունենալով զանոնք հետեւի ըսուածին.

ԴՈՎԱՑՔ ՅԻՆԱՆՅՆ ՃԱՇՈՒ

Յարեա՛ւ քրիստո՛սն ի մե՛  
ռե՛ւ լոց ալէ՛ լու՛ւիա՛: Ե՛կայք ժողո՛ւ  
վո՛ւրդք երգեցէ՛ք տեառն ալէ՛:  
Յարուցելոյն ի մեռելոց ալէ՛ լու՛ւ  
իա՛, որ զանխաբէս լուսաւորեաց  
ալէ՛ լու՛ւիա՛:

Նորացուցէք զօրհնութիւնս յա՛ւ  
րո՛ւցելոյն ի մեռելոց: Որ նորո՛ւ  
գեացն ըզտիեցերս, նոր օրհնու  
թիւնս երգեսցո՛ւք յարո՛ւ: Ե՛կայք  
նոր ժողովուրդք, նոր օրհնութիւնս  
երգեսցո՛ւք յարո՛ւ:

Կամա՛ւ յանձն առե՛ծ ըզարչա  
րանքս խա՛չն եւ համբերեցե՛ր,  
ալէ՛ լու՛ւիա՛: Թաղեցար ի սի՛րտ եր  
կրի երեքօրեայ ալէ՛ լու՛ւիա՛, եւ  
յարեա՛ր աստուածապէ՛ս. ալէ՛: Յա  
րուցելոյն ի մեռելոց երկըրպա  
գեսցո՛ւք ալէ՛ լու՛ւիա՛, որ փրկեացն  
ըզտիեցերս, ալէ՛ լու՛ւիա՛:

Տո՛ւք օրհնութիւն տեառն աս  
տուծոյ յարո՛ւցելոյն ի մեռելոց:  
Նա ըզգըժոխս գերեաց մահուամբն  
իւրով, եւ զհրճօրն կապեաց.  
տո՛ւք: Տէ՛ր հրճօր զօրո՛ւթեամբ  
իւրով, տէ՛ր կարող ի պատերազմի.  
տո՛ւք օրհնութիւն տեառն աս  
տուծոյ յարո՛ւ:

ճշւ

Յարուցելոյն ի մեռելոց քրիս  
տոսի աստուծոյ երգեսցո՛ւք ընդ  
հրեշտակս օրհնութիւնս. ալէ՛ լու՛ւիա՛:  
Փըրկողն տիեզերաց  
կենարար յարո՛ւթեանն երգես:  
Ե՛կայք մանկունք առաքաստի եր  
կնաւոր փեսային երգեսցո՛ւք ընդ  
հրեշտակս օրհնութիւնս ալէ՛:

ճշւ

Որ յարեա՛րդ ի մեռելոց կեն  
դանութեանց պարգեւատու քրիս  
տոս անմահ թագաւոր, ընդ եր  
կնայի՛ն զըւարթո՛ւնս նոր օրհ  
նութիւն քեզ երգեսցո՛ւք. ալէ՛  
լու՛ւիա՛: Որ մահուամբ ըզմահ լու  
ծեր անմահութիւն մեզ շնորհե  
ցեր կենդանարար քո յարո՛ւ  
թեամբդ. ընդ երկնայի՛ն զըւար  
թո՛ւնս: Որ ի յերկինքս համբար  
ձար եւ ընդ աշմէ՛ հօր նրստար յա  
թող փառաց բանդ աստուծո՛ւ. ընդ  
երկնայի՛ն զըւարթո՛ւնս:

ճշւ

աձ

ճշւ

ճշւ

ճշւ





Վերլուծելով այս վեց շարականներուն եղանակները այն հաստատ եզրակացութեան եկայ, որ անոնք երեք տարբեր ձայներով յօրինուած շարականներ են, այսպէս.-

Առաջինը յօրինուած է	ԲԿ Ձայնով,
Երկրորդը յօրինուած է	ԱՁ ձայնով,
Երրորդը յօրինուած է	ԲԿ Ձայնով,
Չորրորդը յօրինուած է	ԱՁ ձայնով,
Հինգերորդը յօրինուած է	ԱՁ Ձայնով,
Վեցերորդը յօրինուած է	ԱՁ դարձուած ձայնով:

(Հայ եկեղեցւոյ շարականները, բացի մի քանիներէն, կ'երգուին համաձայն եկեղեցւոյ կողմէ որդեգրուած ութձայնային համակարգին (eight-modal system): Ութ ձայներն են.- ԱՁ, ԱԿ, ԲՁ, ԲԿ, ԳՁ, ԳԿ, ԴՁ, ԴԿ:)

Այս վեց շարականներուն ԱՁով ձայնանշումը կատարուած է պարզապէս յարգած ըլլալու համար միշտ ԱՁ ձայնով տօնախմբուող Ս. Զատիկը:

Մեր օրերուն, դժբախտաբար, այս վեց ձաշու շարականներէն միայն առաջինը՝ «Յարեաւ Քրիստոս»ը, կ'երգուի ամբողջ Յինանց շրջանին: (Յինանց շրջանը Ս. Զատիկէն մինչեւ Հոգեգալուստ երկարող յիսուն օրերու շրջանն է:)

Ուսումնասիրական աշխատանքներուս ընթացքին, երբ շարականի մը հեղինակային պատկանելիութիւնը հարց կը դառնայ, մեծ դժուարութեան, նոյնիսկ յուսալուծմի առջեւ կը գտնուիմ, քանի որ, ցարդ հեղինակներու վերջնական ու ամբողջական ցուցակ մը գոյութիւն չունի: Բարեբախտաբար, ինչպէս շատ հարցերու կապակցութեամբ, այստեղ եւս օգնութեան հասաւ միջնադարեան շրջանի մասնագէտ եւ խորիմաց երաժշտագէտ Դոմէ. Նիկողոս Թահմիզեանի, այս անգամ, «Ներսէս Շնորհալին երգահան եւ երաժիշտ» թանկարժէք գիրքը, որուն 38-40 էջերով ներկայացուցած «Ձայնագրեալ Շարակնոց»-ի մէջ Ներսէս Շնորհալիի գրչին պատկանող երգերու ցանկին վրայ ուրախութեամբ կը կարդայի վեց ձաշու շարականներէն առաջինին ու երրորդին՝ «Յարեաւ Քրիստոս»ին եւ «կամաւ յանձն առեր»ին անունները: Մնացած չորս շարականներուն հեղինակը կամ հեղինակները տակաւին կը մնան անյայտ:

Այս ծանօթութիւններէն ետք կ'անցնիմ ներկայացնելու վերը նշած չորրորդ կէտս:

«Գովեա Երուսաղէմ»ին բնական վերլուծման առթիւ վերահասու եղայ Հայ եկեղեցական երաժշտութեան մասին Կարա-Մուրզայի ունեցած լայն ծանօթութեան: Ան կուրօրէն չէ առած այս շարականը եւ դաշնաւորած գայն եղածին պէս:

Կարա-Մուրզա խորունկ ուսումնասիրութենէ յետոյ գտումներ կատարել է համաձայն իր ճաշակին ու ըմբռնողութեան եղանակը ձեւաւորել է ետք միայն ֆառաձայնած է գայն:

Որպէս զի «Գովեա Երուսաղէմ»ի փառատրութեան բաժնին, այսինքն «Փառք Հօր եւ Որդւոյ---»ին եղանակը երգին նկարագիրը շեշտուած կերպով արտայայտէ ու անոր երաժշտական պրկուած ոգին պահէ, օգտագործած է վեց ձաշու շարականներէն առաջինին եւ երրորդին փառատրութիւններուն բաժինները:



Ասիկա ցոյց կու տայ Կարա-Մուրզայի ունեցած շարականագիտութեան հմտութեան աստիճանը եւս: Որովհետեւ ինչպէս վերը տեսանք, այս երկու շարականները դասեցինք ԲԿ ձայնին մէջ. ու ինք ծանօթ ըլլալով վեց շարականներուն ձայներուն տարբերութեանց, ընտրած է այս երկու նոյնաձայն շարականներուն փառատրութիւնները եւ հետեւեալ ձեւով կազմած է իր «Գովեա Երուսաղէմ»-ին փառատրութիւնը: (Երրորդ ձաշու շարականին փառատրութիւնը կոչած եմ Բ. փառատրութիւնը:)

«Փառք Հօր եւ Որդւոյ»-ն առած է Բ. փառատրութենէն,

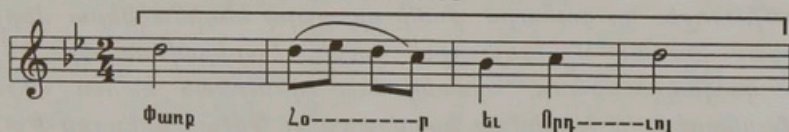
«Եւ Հոգւոյն սրբոյ»-ն առած է Ա. փառատրութենէն,

«Այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս»-ը առած է Բ. փառատրութենէն, «յաւիտենից ամէն»-ը առած է Ա. փառատրութենէն:

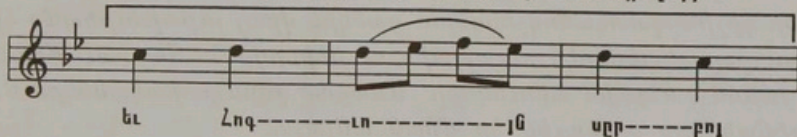
(Հայ երաժշտագիտութեան մէջ այս ձեւով, այսինքն տարբեր երգերու մեղեդային պարբերութիւն կազմելու կամ կառուցանելու ոճը, կերպը կը կոչուի «փոխանցումն եղանակաց»): Որպէս զի աւելի յստակ տեսնենք Կարա-Մուրզայի կատարածը, ձայնագրութիւններով եւս ցոյց կու տամ զայն:

Կարա-Մուրզայի կազմած փառատրութիւնը հետեւեալն է.-

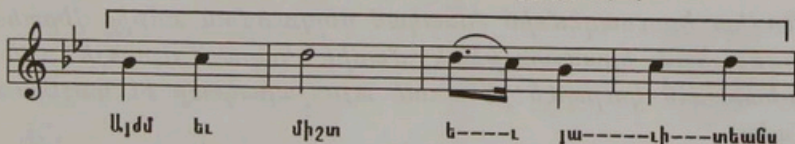
Բ. փառատրութենէն առնուած  
- բացի առաջին ձայնանիշէն-.



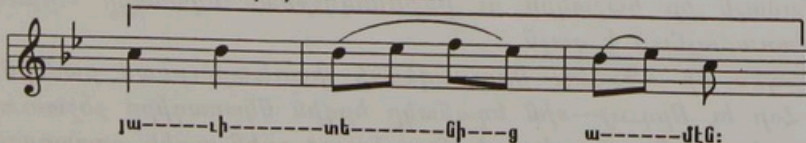
Ա. փառատրութենէն առնուած - վերջընթեր վանկը պահուած է  
բառորդական D -ի վրայ փոխանակ ութերորդական D, E կիսվարի-.



Բ. փառատրութենէն առնուած - Յրդ հատածի ութերորդական D, C-ն  
եղած է կիսաւոր ութերորդական D եւ տասներկեցերորդական C-.



Ա. փառատրութենէն առնուած.









Կարա-Մուրզայի ֆառաձայնած շարականի մայր եղանակի մասին տուած բոլոր այս ուսումնասիրուած ծանօթութիւններէս ետք, ամենայն վստահութեամբ կրնանք ընդունիլ զայն Հայ միջնադարեան երաժշտութեան ակունքներէն աւանդաբար, սակայն հարազատ կերպով մեզի հասած Ս. Էջմիածնի մէջ երգուած վաւերական եղանակ:

Այժմ, կ'անցնիմ բացատրելու Կարա-Մուրզայի ձեռագիր սեւագիր ձայնագրութենէն Եւրոպականի փոխադրութեան ընթացքին ծագած մի քանի հարցերը:

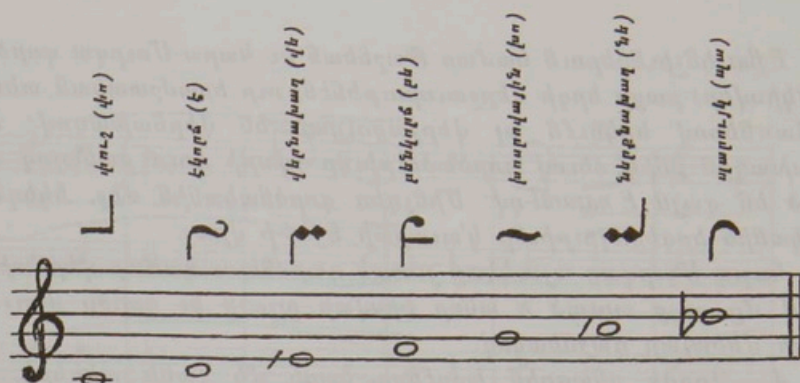
1.- Առաջին հերթին պէտք է ճշդէի երկի ձայնաբարձրութիւնը, ձայնակայքը (tonality): Ճիշդ է, ըսածս տարօրինակ կը թուի, քանի որ արդէն իսկ Կարա-Մուրզա ձայնագրած է իր գործը: Բայց, անոր ձայնաբարձրութեան ճշդումը հարց կը դառնայ, որովհետեւ ըստ Պապա Համբարձում Լիմոնեանի ձայնագրային դրութեան արձանագրուած գործերը, աւանդութեան համաձայն, երկու տարբեր ձայնաստիճաններով կը կարդան. մին՝ փուշը նկատելով որպէս Եւրոպական C-ն, միւսը՝ փուշը նկատելով որպէս Եւրոպական D-ն:

Ըսածս աւելի յստակացնելու համար, կու տամ վերծանման երկու կերպերուն ձայնասանդուխները առանց անոնց հնչիւնային մանրամասնութեանց մէջ մխրճելու:

“փո”	“լ”	“վե”	“բե”	“թո”	“ցե”	“պա”	“փո”
Փուշ, կրճատուած ձեւը՝	Էկորճ, կրճատուած ձեւը՝	Վերմախաղ, կրճատուած ձեւը՝	Բենկորճ, կրճատուած ձեւը՝	Խոսրովալիճ, կրճատուած ձեւը՝	Ներքմախաղ, կրճատուած ձեւը՝	Պարոյկ, կրճատուած ձեւը՝	Փուշ, կրճատուած ձեւը՝
┌	Ն	Յ	Մ	Դ	Շ	Շ	┐

(“Անձինք Նուիրեալք Շարականը”, Գրիգոր Փիտէճեան, էջ 96, Սիւս Հրատարակչատուն, Ազգային Առաջնորդարան-Նիւ Եորք, 2004):





(“Ակնարկ Հայ երաժշտության Պատմության”,  
-Ք, Կուշնարեան, Մ. Մուրատեան, Գ. Գյողակեան-, էջ 83,  
Հայկական ՍՍԻ ԳԱ Հրատարակչություն, Երևան, 1963):

Քանի որ մենք չենք լսած Կարա-Մուրզայի կատարումը այս շարականին, մեզի կը մնար երկի ընդհանուր ուսումնասիրության ընթացքին մեր հարցին առնչութեամբ գտնել թելադրանքներ ցուցանող կէտեր ու երեւոյթներ: Բարեբախտաբար, կրկին ու կրկին կարդալով գործը, մտքիս մէջ յստակացաւ Կարա-Մուրզայի գրեւածներ:

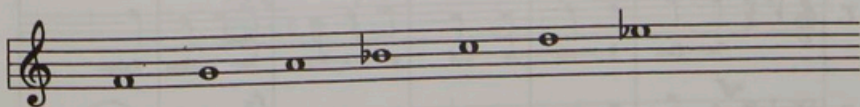
Կարա-Մուրզայի պարոյկ ձայնանիշերուն գործածութեան կերպը բանալին հանդիսացաւ ճշդելու երկին ձայնաբարձութիւնը:

Եթէ փուշը համազօր նկատենք Եւրոպական D ձայնահնչիւնին, բնական պարոյկէն փուշ մէկ, ամբողջ ձայնածաւալ պէտք է ըլլայ: Այս յարաբերութեամբ կարելի է վերծանել Թաշնեանի ձայնագրած «Գովեա»-ն, բայց Կարա-Մուրզայինը ոչ. որովհետեւ, ան բոլոր պարոյկներուն առջեւ գծիկ մը դնելով նշած է անոնց կիսվար ըլլալը: Բան մը, որ ինծի համար նորութիւն էր, քանի որ Լիմոնեանի ձայնագրային դրութեան մէջ «կիսվար»-ի յատուկ նշան չկայ. կայ միայն «կիսվեր»-ի նշան, զոր ձայնանիշի մը վրայ դնելով անոր հնչիւնը կը դառնայ կիսվեր կամ յաջորդ ձայնահնչիւնը՝ կիսվար:

Կարա-Մուրզայի մօտ յստակօրէն շեշտուած այս կէտը ցոյց կու տայ թէ՛ գործը պէտք է կատարուի պարոյկը ընդունելով B flat, եւ փուշը՝ C. որ վերը դրուած երկրորդ ձայնասանդուխն է: Ճիշդ այս պատճառով, այս ուսումնասիրութեանս համար, Նիկողայոս Թաշնեանի ձայնագրութեանց վերծանումները, ինչպէս տեսաք, կատարած եմ փուշ=C յարաբերութեամբ եւ ոչ թէ փուշ=D յարաբերութեամբ:

2.- Սորբանոներու 9րդ հատածի (measure) պարոյկին բնական ըլլալը, ինչպէս նաեւ 31րդ հատածին վերջին էկորնին բնական ըլլալը գրիչի սխալ է. անոնք պէտք է կարդացուին պարոյկ կիսվար եւ էկորն կիսվեր հնչիւններով:

3.- Հատածներու բաժանումները կատարուած են յստակ կերպով, երկու չորրորդի (2/4) համաձայն: Բանալիին երկու կիսաձայները (B flat եւ E flat) ես դրի համաձայն եղանակի ձայնասանդուխին, որ հետեւեալն է:-





E flat հնչյուններուն համար Թաշնեան եւ Կարա-Մուրզա գործածած են D sharp (կիսվեր) բացի երգի վերջաւորութենէն, ուր երաժշտական տեսարանական պատճառներով երկուքն ալ վերջացուցած են վերնախաղով: Թաշնեանին վերնախաղին բնիկ ձեւով գործածութիւնը շփոթի դուռ բանալով ոմանք վերծանած են զայն E natural-ով: Մինչդեռ գործնականին մէջ, եկեղեցիէն ներս, շարականին երգեցողութիւնը կ'աւարտի E flat-ի վրայ:

Կարա-Մուրզա, այս կէտը յստակ դարձնելու համար վերնախաղին վրայ գծիկով մը ցոյց տուած է անոր կիսվար ըլլալը եւ գործը վերջացուցած՝ E կիսվար մեծալար դաշնեակով:

4.- Գործի բնագրին խօսքերը բացի մի քանի տեղերէ, յստակօրէն գետեղուած են ձայնանիշներուն տակը:

Կարգ մը տեղեր երկու վանկերու համար գործածուած են մէկական երկրախում ձայնանիշներ:

Այս հարցը լուծելու երկու կերպ կայ. կամ պիտի պահուի երկրախում ձայնանիշը, որուն պարագային միայն մէկ վանկը պիտի երգուի, ինչպէս «Նրուսաղէմ» բառին «սա» վանկը, ու առանց «ղէմ» վանկը երգելու, պիտի երգուի յաջորդ «ըզՏէր» բառը, եւ կամ ալ երկրախում ձայնանիշը բաժնելով մէկական բախում ունեցող երկու ձայնանիշներու, երկու վանկերը պիտի երգուին նոյն ձայնով, առանց դաշնեակի փոփոխութեան, թէեւ տեսարանական գետնի վրայ պատկերը քիչ մը կը փոխուի:

Որոշեցի վերծանումը կատարել երկրորդ կերպի ընտրութեամբ:

5.- Փոխանակ մէկ տան երաժշտութեան տակ դնելու բնագրին երկու տուններուն խօսքերը, իւրաքանչիւր տուն առանձին գրած եմ դիւրացնելու համար անոր ընթերցումը:

6.- Դաշնաւորումը պահած եմ ինչպէս որ է, նոյնիսկ յաճախակիօրէն գործածուած զուգահեռական հինգերորդները:

7.- Կարա-Մուրզայի ձեռագիրը չունենալով կատարումի արտայայտչական թելադրանքներ, եւրոպական ձայնագրութեան մէջ իմ կողմէս աւելցուցած եմ զանոնք:

Այսֆանը բաւ համարելով, եւրոպական ձայնագրութեամբ կը ներկայացնեմ Քրիստափոր Կարա-Մուրզայի մշակած «Գովեա Նրուսաղէմ»-ը:

### ԳՈՎԵԱ ՆՐՈՒՍԱՂԷՄ

(Զատիկի ծառու ճարական)

Մշակում Քրիստափոր Կարա-Մուրզայի

Զափառ, Աշխույժ

Միտման ձայնագրութեամբ  
սեւագիր ձեռագրէն  
վերականգնեց՝ Գրիգոր Փիտենան

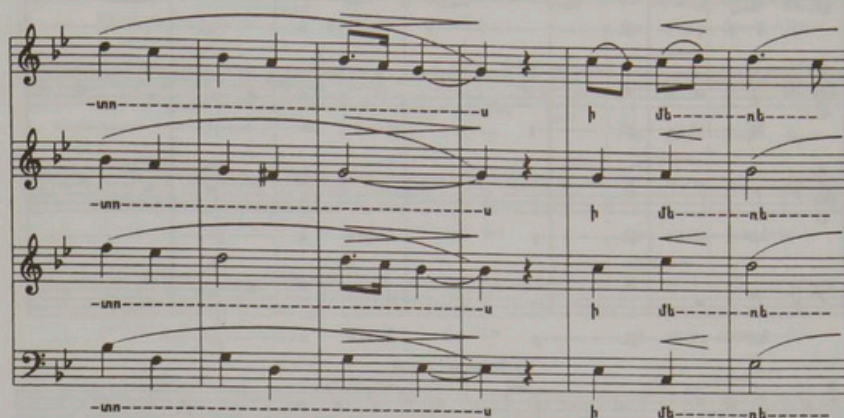
S. Գո-վեա Ն-րու-սա-ղէ-մ ը-զ-Տէր: Յա-րեա Քրի-ս-Ս-Ս

A. Գո-վեա Ն-րու-սա-ղէ-մ ը-զ-Տէր: Յա-րեա Քրի-ս-Ս-Ս

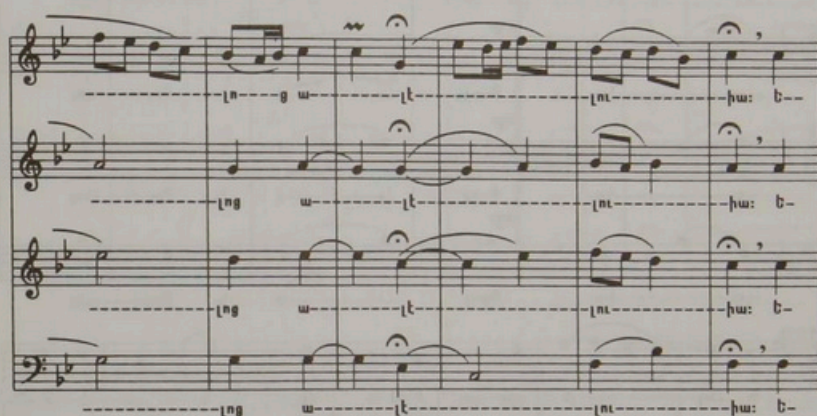
T. Գո-վեա Ն-րու-սա-ղէ-մ ը-զ-Տէր: Յա-րեա Քրի-ս-Ս-Ս

B. Գո-վեա Ն-րու-սա-ղէ-մ ը-զ-Տէր: Յա-րեա Քրի-ս-Ս-Ս





First system of musical notation, featuring four staves (three treble and one bass) with Armenian lyrics below. The lyrics are: -տոո- -ու ի մե- -ոե-



Second system of musical notation, featuring four staves (three treble and one bass) with Armenian lyrics below. The lyrics are: -լո- g ա- -լե- -լու- -իա: ե-



Third system of musical notation, featuring four staves (three treble and one bass) with Armenian lyrics below. The lyrics are: -կա-լք ժո- -դո- -վու- -րդք



ե-ր-գե-ցե-ր Stառն ա-լե-  
 եր-գե-ցե-ր Stառն ա-լե-  
 եր-գե-ցե-ր Stառն ա-լե-  
 եր-գե-ցե-ր Stառն ա-լե-

Խորհրդաւոր, ողորկ  
*mp*  
 -լու-իա: Փառք Հօ-ր եւ Որդ-ւոյ  
 -լու-իա: Փառք Հօ-ր եւ Որդ-ւոյ  
 -լու-իա: Փառք Հօ-ր եւ Որդ-ւոյ  
 -լու-իա: Փառք Հօ-ր եւ Որդ-ւոյ

եւ Հոգ-ւո-յն սըր-բոյ: Այժմ եւ միշտ եւ-լ յա-լի-տեանս  
 եւ Հոգ-ւո-յն սըր-բոյ: Այժմ եւ միշտ եւ-լ յա-լի-տեանս  
 եւ Հոգ-ւո-յն սըր-բոյ: Այժմ եւ միշտ եւ-լ յա-լի-տեանս  
 եւ Հոգ-ւո-յն սըր-բոյ: Այժմ եւ միշտ եւ-լ յա-լի-տեանս

*ff* Յաղթական  
 յա-լի-տե-նի-ց ա-մէն: Յա-րու-ցե-ւո-յն ի մե-ռե-ն-ւո-ց  
 յա-լի-տե-նի-ց ա-մէն: Յա-րու-ցե-ւո-յն ի մե-ռե-ն-ւո-ց  
 յա-լի-տե-նի-ց ա-մէն: Յա-րու-ցե-ւո-յն ի մե-ռե-ն-ւո-ց  
 յա-լի-տե-նի-ց ա-մէն: Յա-րու-ցե-ւո-յն ի մե-ռե-ն-ւո-ց



ա--լէ--լու--իա որ զաշ--իա--ր--նը--ս

լու--սա--ւո--ր--եաց ա--լէ

լու--սա--ւո--ր--եաց ա--լէ

լու--սա--ւո--ր--եաց ա--լէ

լու--իա--

լու--իա--

լու--իա--

լու--իա--

Ահաւասիկ Հայ երաժշտական մշակոյթի պատմութեան մէջ պատմական մեծ արժէք ներկայացնող գործ մը, Հայ բազմաձայնային երաժշտութեան, եւ յատկապէս Հայ եկեղեցւոյ բառաձայն երգարուեստի մանուկ շրջանին պատկանող շարականներէն նմոյշ մը, ազգային գանձ մը:

**ԳՐԻԳՈՐ ՓԻՏԷՃԵԱՆ**